

PREKMURSKI PROTESTANTI V 18. STOLETJU IN NJIHA IZSELITEV V ARTIKULARNE KRAJE NA MADŽARSKEM ÜBERMURPROTESTANTEN IM 18. JH. UND IHRE AUSWANDERUNG IN DIE ARTIKULARORTE IN UNGARN

Mr. sc. Franc KUZMIČ

Pokrajinski muzej

Murska Sobota

Slovenija

Primljeno / Received: 18. 8. 2006.

Prihvačeno / Accepted: 3. 11. 2006.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 262.2 (497.5)

Stručni rad

Professional paper

POVZETEK

18. stoletje je bilo obdobje, ko so se morali protestanti, pripadniki evangeličanske in kalvinske veroizpovedi iz Prekmurja umakniti na tuje, in sicer zaradi premoči katoliške cerkve in veleposestniške gosposke. Nekateri so se izselili v artikularni kraj Šurd v županijo Somogy, južno od Velike Kaniže. Leta 1718 je tja odpotovalo prvih 14 slovenskih evangeličanskih družin in se tam naselilo. Dobili so neobdelana grofovsko zemljišča. Tako naj bi se Prekmurci sredi 18. stoletja naselili v vsaj 12 naseljih med Veliko Kanižo in Csurgo. Med njimi so delovali tudi vidni duhovni delavci, med njimi Števan Küzmič in Mihael Bakoš. Pomembno vlogo je prav tako imel artikularni kraj Nemes Csó v Železni županiji, kakor tudi kraj Tarany. Iz teh krajev je pozneje izšlo več vidnih izobražencev. Razpršenost protestantskega življa je pripomogla tudi k nastanku prekmurske protestantske književnosti. Tako so protestanti v doglednem času dobili vse temeljne knjige tako za verske potrebe, kakor tudi za šolo. Torej je bilo 18. stoletje za prekmurske protestante obdobje kar velikih preizkušenj z več vidikov.

Ključne riječi: protestanti, Prekmurje (Slovenija), 18. stoljeće, artikularni krajevi

Keywords: protestants, Prekmurje (Slovenia), 18th Century, articular places

Največji veleposestniki v 18. stoletju v Železni županiji so bili Batthyányiji. Z doto hčerke družine Széchy Eve Poppel so si pridobili polovico gospostva v Murski Soboti in Rakičanu, gospostva v Dobri, del gornjelendavskega gospostva, ki so ga pozneje priključili h gospostvu v Murski Soboti in Rakičanu.

Družina Batthányi je imela leta 1767 v Železni županiji deset gospostev, v nekaterih vaseh pa manjše dele posesti, vsega 64.918 oralov. General Ferenc Nádasdy se je poročil z dekletom iz družine Széchy in si pridobil del gornjelendavske posesti Széchyjev. Ob davčni rektifikaciji je imel 16.386 oralov. Lastnica gornjelendavskega gospostva je bila vdova grofa Lipóta Nádasdyja. Drugi del gornjelendavskega gospostva Széchy, t.j. Murska Sobota in Rakičan, je kupil grof Péter Szapary leta 1687 od grofa Ferenc Kéryja in njegove soproge Julije Széchy in je leta 1767 imel 4507 rektifikacijskih oralov.¹

¹ Az urbéres birtokviszonyok Magyarorzágon Mária Terezia korában, I Dunántul, Budapest 1970, 14, 267-268 – povzeto po Marija Kozar-Mukič: Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1995, str. 77-78.

Ozemlje Dolnje Lendave in spodnji del Dolinskega je imela v posesti rodbina Esterházy. V začetku 18. stoletja so začeli Esterházyji urejevati in utrjevati odnose s podložnimi kmeti in kraji, ki so bili v 17. stol. v celoti ali v veliki meri požgani, porušeni, prebivalstvo pa uničeno. Začeli so tudi z novimi kolonisti. Tudi patronat nad župnijami v dolinskem delu Prekmurja je imela rodbina Esterházy. V nemirnem 17. stol. so veliko pretrpele tudi cerkvene zgradbe. Lendavska cerkev je bila leta 1683 zelo prizadeta, in leta 1751 na novo pozidana.

To je obdobje, ko je začela vladati tudi Marija Terezija (1717-1780) in pozneje njen sin Jožef II.. Na prestolu je bila od leta 1740. Po vojni s Prusijo, v kateri je izgubila leta 1747 Šlezijo, je začela v avstrijskih deželah z reformami, ki so vpeljevale državno upravo in s tem ustvarjale moderno državo. Zaradi nove davčne politike se je začela s prosvetljenjskimi reformami vtikati v razmerja med fevdalci in kmeti, s čimer se je družbeni položaj kmetov izboljšal. Pri novem upravnem in kulturnem življenju je pospeševala centralizacijo in nemški jezik. V duhu idej razsvetljenstva in potreb gospodarstva je uvajala osnovno šolstvo. Pri nenemških narodih se je začel zaradi tega nacionalni preporod. Od leta 1760 je bil v habsburških deželah sovladar sin Jožef II, ki je v prosvetljenjskih reformah šel še dalje.

To je bilo obdobje, ko so se morali protestanti, tj. pripadniki evangeličanske in kalvinske veroizpovedi iz Prekmurja umakniti, in sicer zaradi premoči katoliške cerkvene in veleposestniške gosposke.

Nekateri so se izselili v artikularni kraj Šurd v županiji Somogy, južno od Velike Kaniže. Grofica Marija Magdalena Drašković, čeprav katoličanka, a po rodu iz evangeličanske družine Nadasdyjev, jim je dovolila naseliti se na njenem posestvu blizu Šurda in odstopila pusto Liszo, kar se je zgodilo 3. julija 1718. Še isto leto je odpotovalo tja 14 slovenskih evangeličanskih družin iz Železne županije in se tam naselilo. Zatem so sledile še druge družine, kjer so tudi grofje Festeticsi prepustili izseljencem neobdelana zemljišča.

Sicer pa so protireformacijski ukrepi v prvi polovici 18. stoletja zajeli tudi Šomodsko županijo, a je vseeno tja gotovo privabljalo prekmurske protestante tudi delovanje prekmurskega učitelja in bogoslužnega pomočnika Andreja Arvajia, ki je deloval v Šurdu. V kroniki beksinskega arhidiakonata se v Šurdu v obdobju 1733 – 1742 omenja "luteranski predikant iz Železne županije", ki je sklepal mešane zakone in krstil otroke.²

Naselitev na neobdelanih predelih je bila tudi v skladu z državno politiko, ki je pospeševala kolonizacijo v tista območja ogrskih dežel, ki so bila po vojnah s Turki nenaseljena.

Zgodovinarji menijo, da so se Prekmurci sredi 18. stoletja naselili vsaj v 12 naseljih v Šomodski županiji, in sicer med Veliko Kanižo in Csurgo. Naselili pa so se tudi v Taranyu. Tako so v županiji Somogy nastale slovenske evangeličanske vasi: Miháld, Sand, Path, Puszta, Sz. Péter, Bükösd, Sz. Pál, Porrog, Sz. Király, Berény in Vése. Vse te vasi so pripadale k evangeličanski verski občini Šurd in tam imele tudi svojo šolo. Sprva so bili v Šurdu madžarski evangeličanski duhovniki, pozneje pa Slovenci, med njimi Adam Berke (1751-1755), Števan Kuzmič (1755-1779) in Mihael Bakoš (1779-1784), ko je ta odšel v Prekmurje in po tolerančnem patentu, ki se je v Prekmurju začel uresničevati leta 1783, začel organizirati evangeličansko občestvo in za pastorja v Križevce v Prekmurju. V Šurd se je vrnil leta 1790 in ostal v Šurdu vse do smrti 1803. leta.

Ko je cesar Karel VI. Uredil vojne razmere s Turki³, ni prav nič skrival svoje protireformacijske politike, katero je potem nadaljevala Marija Terezija.

² Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. Murska Sobota (Pomurska založba) 1977, str. 49-50.*

³ Po dvehletnem uspešnem vojskovanju (1716-1718) je namreč kralj Karel VI. sklenil 21. 7. 1718 s Turki v Požarevcu mir. S tem je bila vsa Madžarska rešena Turkov, toda podrejena Habsburžanom.

Kralj je leta 1731 izdal resolucijo Carolina resolutio,⁴ ki je obnovila zakonske člene za protestante neugodne protireformacijske določbe.⁵

Resolucija je dovoljevala zemljiškim gospodom obdržati patronate nad protestantskimi vasmi. Verski obredi so bili dovoljeni protestantom le v artikularnih krajih.

Protestanti so lahko obdržali osnovne šole, medtem ko višje le s kraljevim dovoljenjem.

Kraljev namen je bil protestantom zadati poslednji udarec. Vseeno pa je del katoliške duhovščine menil, da je resolucija do protestantov preveč popustljiva.

Tako so bile v Prekmurju novembra 1732 odvzete evangeličanom še zadnje verske občine na Goričkem, in sicer Hodoš s štirimi vasmi, Gornji Petrovci (Sv. Trojica) z več kot 13 vasmi, Kančevci (Sv. Benedikt) z 12 vasmi in Selo s šestimi vasmi.⁶

Sedaj je za prekmurske protestante nastopilo je obdobje moralne preizkušnje, ki je trajalo pol stoletja, vse do tolerančnega patenta, ki je bil v Prekmurju realiziran leta 1783.

Tisti protestanti, ki so ostali doma, so poskušali uveljavljati svoje pravice. Med njimi je tudi prošnja, ki so jo posredovali okrog leta 1740 graškemu (gornjelendavskemu) zemljiškemu gospodu Leopoldu Nádasdyju. Prosili so ga, da bi na najbolj primernem kraju izposloval vnovično vzpostavitev cerkve s šolo in duhovnikom. V zahvalo bi izkusil vsakodnevno "množitev tlačanov" in povpraševanje po njegovem vinu.

Namesto, da bi Marija Terezija prekmurskih protestantom uresničila željo po vsaj eni župniji, je raje ustanovila leta 1777 na novo škofijo v Sombotelu, ki je pokrivala celotno Prekmurje. Prvi škof J. Szily je prekmurskih katoličanom celo oskrbel najosnovnejše knjige, da bi tako preprečil vpliv oz. uporabo prekmurskih protestantskih knjig.

Poslej so v Prekmurju preostali živeči protestanti lahko hodili k bogoslužjem v artikularne kraje Nemes Cso, Nemes Dömölk⁷ in Šurd, v tega poslednjega največ.

Razpršenost protestantskega življa pa je v teh časih začela povezovati tiskana beseda.

Že leta 1715 je Ferenc Temlin prevedel in izdal Lutrov Mali katekizem. Čez deset let je izšel prvi abecednik v prekmurščini, in sicer protestantski, Abecedarium Szlowenszko.

V artikularnem kraju Nemes Csó, ki leži med Köszegom in Sombotelom, je v letih 1736 do 1750 deloval kot učitelj "slovenskega naroda" in kantor nemške evangeličanske cerkve Mihael Sever, doma iz Vaneče v Prekmurju, ki je sestavil nekakšen večnamenski učbenik Red zveličanstva, ki je izšel leta 1747 v Halleju na Saškem v Nemčiji.⁸

Severja je v Nemes Csóju potem nasledil Števan Küzmič, ki je učiteljeval v tem kraju v letih 1751-1755, ki je bil v teh letih zelo plodovit pisec na vzgojno izobraževalnem področju. Izdal je Slovenski mali katekizem (1752), Abecednik (1753), Madžarska aritmetika in pogovori (Colloquia) o sedmero veroizpovedanjih (?), Vöre krščanske kratki navuk (1754).⁹

Vsaj blizu 20 prekmurskih šolarjev je obiskovalo v obdobju več deset let šolo v Nemes Csóju; čeprav to število ni veliko, je pa zelo pomembno, da so se pozneje po končanih študijih vračali med svoje rojake kot pastori in učitelji ter postali vplivni dejavniki.

⁴ Erik Molnár, Magyarország története. Budapest 1971, str. 337; Révai Nagylexikon. Budapest 1912, zv. IV, str. 293.

⁵ Resolucija je tvorila člene XXV in XXVI iz leta 1681, XXI iz leta 1687, Explanatio iz leta 1691 in še nekatere druge določbe.

⁶ Sándor Payr, Dunántuli evangélikus Egyházkerület története. Sopron 1924, str. 268.

⁷ Danes se imenuje ta kraj Celldömölk in je na vzhodnem robu Železne županije.

⁸ Učbenik je v prvi vrsti namenjen "drobni deci" v šoli, obenem pa tudi pripomoček za branje, molitvenik in pesmarica in glavni členi vere v obliki vprašanj in odgovorov (katekizem). Prim. Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana, (ZKD) 1976, str. 46.

⁹ Niki Brumen, Bibliografija Štefana Küzmiča, v: Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota (Pomurska založba) 1974, str. 136

Prekmurski protestantski učitelji in duhovniki, ki so potem večinoma delovali v diaspori, so se v tem času šolali na bratslavskem evangeličanskem liceju, ki je bil pietistično usmerjen.¹⁰ Jan Čaplovič glede tega prihaja do ugotovitve: "Bratislava... je skrbela za najmanjšo slovensko evangeličansko cerkev, za podonavske Slovence. Z nudenjem pomoči slovenskim evangeličanskim duhovnikom pri delu med razkropljenimi evangeličani Slovenci in izdajanjem knjig za njih, je delala to, kar je v velikem obsegu delalo veliko pietistično središče Halle. Predvsem je to opravljala zaradi cerkvenih interesov, posredno pa je to vplivalo tudi narodnostno na ogrske Slovence.

Slovenski študentje v Bratislavi torej niso dobili samo višjo izobrazbo, ampak tudi pripravo in spodbudo za svoje bodoče delo med ogrskimi Slovenci v narodnem jeziku in duhu. Tako je bratslavski licej odigral že v 18. stoletju pomembno vlogo pri ustvarjanju regionalne slovenske književnosti in indirektno tudi glede nacionalne zaščite ogrskih Slovencev."¹¹

Predstavniki evangeličanske župnije v artikularnem kraju Šurdu so 12. maja 1755 Števana Küzmiča povabili za duhovnika¹², saj se je takratni duhovnik Adam Berke s svojimi dejanji onemogočil.

V lokalni cerkveni kroniki je namreč zapisano, da je Küzmič "s svojim pravilnim učiteljevanjem zvesto služil tudi prekmurškemu življu".

V pastorja je bil posvečen v Tétu, slovesnosti so se udeležili cerkveni in šolski predstavniki, med njimi tudi Küzmičev usmerjevalec pastor Janoš Szabo – Sartorius iz Nemes Csója¹³, pastor v letih 1729-1756 v Nemes Csóju, sicer pa tudi izredno ploden madžarski protestantski pisec.

Küzmič je v tem narodnostno mešanem območju (Madžari, Hrvati, Nemci, prekmurski Slovenci) ob dokaj šibki gmotni podlagi razvil intenzivno cerkveno organizacijsko delo. Seveda je nadaljeval s prevajanjem. Lotil se je prevoda Nove zaveze v prekmurščino, ki je izšla 1771, zbiral, preurejal in prevajal je cerkvene pesmi v prekmurščino in tako pripravljal prvo protestantsko pesmarico v prekmurščini, a je ni dokončal. Po njegovi smrti je to delo prevzel in opravil Mihael Bakoš.¹⁴

Seveda so ga že takoj na začetku doletele številne ovire. Kmalu po njegovem prihodu, še istega leta, je katoliški župnik iz sosednjega Sz. Mihaela organiziral nanj fizični napad. Zvrstili so se tudi oblastveni posegi. Med njimi je bilo zasliševanje v Breznici (madž. Berzence) leta 1757.¹⁵

Najzaznavnejši preselitveni tok iz Prekmurja na Šomodsko pa je gotovo vezan za obdobje delovanja Števana Küzmiča. Zadolžen je bil tudi za legradsko versko skupnost in je tako oživil versko dejavnost v materinskem jeziku v takratnih krajih s slovenskim in hrvaškim življem.

¹⁰ Prim. Jan Čaplovič, Studiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. Zbornik Štefana Küzmiča. Murska Sobota (Pomurska založba) 1974, str. 76-88.

¹¹ Jan Čaplovič, n. d., str. 84-85.

¹² V pismu so med drugim zapisali: "Glede na spoznanje, ki izvira iz priporočil humanih ljudi in častitih očetov in ki se nanaša na modro znanje vaše milosti o Jezusu Kristusu in o drugih nebeških stvareh, na vašo resnično učenost in prav tako na poštno, ponižno in vzorno življenje, smo s pozivnim pismom, ki je zasnovano na cerkvenem zakonu, želeli vas, milostljivi Štefan Küzmič, pridobiti in zaprositi, in resnično pošteno prosimo, da bi se priklonili božjemu pozivu in prišli k nam v šurdsko in patriotsko cerkev oznanjat čisto božjo besedo, da bi pod vodstvom našega nad vse častitega superintendenta in drugih častnih očetov prevzeli predikatorsko funkcijo, pridigali tako v madžarskem in ko bo treba v slovenskem jeziku, podeljevali sakramente ter nas tako z živo besedo kot tudi z milostnim in Bogu vdanim obnašanjem izobraževali in učili ter blagovollili pripravljati na večno življenje." Prim. Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 14.

¹³ Szabo je bil v letih 1729-1756 v Nemes Csóju pastor, sicer pa tudi izredno ploden madžarski protestantski pisec. Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 8-9.

¹⁴ Gre za pesmarico Nouvi Graduval (1789).

¹⁵ Franc Šebjanič, Štefan Küzmič in njegovo delo. Murska Sobota (Pomurska založba) 1976, str. 8-9.

V tem času je imela šurdska luteranska šola slovenskega učitelja Janeza Adaniča.

Izseljenci iz Prekmurja, med njimi so bili tudi "brezzemljaši, so videvali v tem novem kraju možnost gospodarskega napredka, izobraževanja svojih otrok in prav tako izpovedovanja svoje verske opredeljenosti".¹⁶

Zaradi obetavnih možnosti za boljše gospodarjenje na opustelih kmetijskih in še neizkrčenih gozdnih površin se je nekaj protestantskih družin, tudi katoliških, preselili v oddaljeni Tarany in dve bližnji madžarski naselji. Ta kraj je cerkveno-upravno pripadal zagrebški škofiji, ki pa je v Taranyu leta 1767 vzpostavila samostojno župnijo, seveda s hrvaškim župnikom, tako so se ti maloštevilni slovenski protestanti pokatoličani.¹⁷

Po tolerančnem patentu je skupinsko preseljevanje prekmurskega življa prenehalo. Tako sta konec 18. stoletja delovala dva slovenska pastora, eden v Šurdu, drugi pri Sv. Kralju (Szentkiraly).

Slovenska protestantska kolonija na Šomodskem je v drugi polovici 18. stoletja narasla na blizu 2000 prebivalcev. Tako so bili na primer prekmurski Slovenci v naseljih Porrog, Sand in Iharosberény v večini ali pa številčno enaki madžarskemu prebivalstvu; v drugih krajih so bili v manjšini.

Števana Küzmiča je nasledil njegov rojak Mihael Bakoš. Znano je, da so Küzmiča in Bakoša v znatni meri gmotno in moralno podpirali bratislavski zaščitniki, med njimi je znana Serpiliusova vdova.¹⁸

Tudi iz šomodskega je izšlo nekaj šolancev, med njimi omenimo Davida Novaka, prvega znanega narečnega verzifikatorja.¹⁹

Teh le nekaj okvirno nanizanih stvari bogato izpričuje, da je bilo osemnajsto stoletje za prekmurske protestante močno obdobje preizkušenj z več vidikov. Tudi žrtve so bile velike, predvsem migracijske, vse tudi z dolgoročnimi posledicami.

¹⁶ Franc Šebjanič, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. Murska Sobota (Pomurska založba) 1977, str. 50

¹⁷ Marija Kozar Mukič je leta 1988 zvedela od Tünde Dravec, študentke iz Taranya, da v tem kraju in okoliških vaseh govori slovensko še okrog 300 ljudi. Kot etnologinja in slovenistka se je napotila leta 1990 v te kraje in ugotovila, da prebivalci slovenske narodnosti teh krajev govorijo dolinski govor prekmurskega slovenskega narečja. Prim. Marija Kozar-Mukič: Slovenci v Taranyu. Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota (Pokrajinski muzej) 1991, str. 101.

¹⁸ Samuel Wilhelm Serpilius (1707-1762) je bil ugledni bratislavski pastor in duhovni vodja Števana Küzmiča.

¹⁹ V bratislavskem liceju je nastopil s svojo "Slovensko pesmijo" (Versus vandalici) leta 1774.

ZUSAMMENFASSUNG

Das 18. Jahrhundert war eine Epoche, in der sich die Protestanten, das heißt Angehörige des evangelischen und calvinischen Bekenntnisses wegen der Übermacht der katholischen Kirche und der Großgrundbesitzer aus dem Übermurgebiet in die Fremde zurückziehen mussten. Manche siedelten in den Artikularort Surd in das Comitatus Somogy, südlich von Nagykanizsa aus. Im Jahre 1718 wanderten 14 slowenische evangelische Familien als erste dorthin aus und ließen sich dort nieder. Sie bekamen dort die unbearbeiteten Ländereien der Grafen. In der Mitte des 18. Jahrhunderts sollten sich die Übermurbewohner in mindestens 12 Siedlungen zwischen Nagykanizsa und Csurg niedergelassen haben. Unter ihnen haben auch angesehenen geistliche Männer gewirkt, wie Stefan Kuzmič und Mihael Bakoš. Eine wichtige Rolle hat auch der Artikularort Nemes Cso im Eisenkomitat, sowie auch der Ort Rarany. Aus diesen Orten sind später mehrere angesehenen Gelehrte hervorgegangen. Die Zerstreung der protestantischen Bevölkerung hat auch zur Entstehung der protestantischen Literatur beigetragen. So haben die Protestanten in einer überschaubaren Zeit alle wichtigsten Bücher für die religiösen Bedürfnisse wie auch für die Schule bekommen. Deshalb war das 18. Jahrhundert für die Übermurgebietprotestanten eine Epoche von Herausforderungen in vielfacher Hinsicht.